

Bihari Sándor

**ÁMÓSZ ÉS MALAKIÁS
KÖNYVÉNEK
TÁRSADALOMKRITIKÁJA.
SZÓVÁ TETT VISSZÁSSÁGOK
MINT A GONDOLATI
STRUKTÚRA
LÉNYEGI ELEMEI***

Bevezetés

Előadásom háttérében az a doktoranduszi kutatómunka áll, amelyet „Ámósz és Malakiás teológiájának vizsgálata és összevetése” címen az elmúlt években végeztem. Az anyag az említett könyvek olyan témái alapján formálódik, mint a szociáletikai és kultuszkritika, a népek kérdése, az Úr napja és az eszkatológia, valamint az isteni legitimáció prófétai vagy papi köntösben való megjelenése.

Röviden, de szót kell ejtenünk a társadalomkritika témájának a Kispróféták könyvén belüli átfogó értékeléséről. Bár e téma Ámósz könyvében kiemelt figyelmet és jelentős lendületet kap, Malakiás könyve mintha már csak megemlítené azt.

Kérdéses ugyanakkor, hogy akár Ámósz könyve esetében is beszélhetünk-e egyáltalán átfogó társadalomkritikáról, vagy inkább a valóság egy szeletének célirányos kisarkításával találkozhatunk, mely azonban a társadalomkritika számos szegmensét figyelmen kívül hagyja. Az általánosságban használt társadalomkritika kifejezést hasznosabb talán a szociáletikai visszásságok némileg leszűkített értelmében kezelni.

A témával kiemelten foglalkozó Rainer Kessler szerint a társadalomkritika megmarad az egyes könyvek egyedi hangjainak szintjén, s az azok egységesítésére való törekvés nem figyelhető meg a Kispróféták könyvének nagyobb egységében. Ez még akkor is így van, ha Ámósz könyvéhez kötődően időnként feltételezhető egyes anyagok függőségi helyzete (pl. Mikeás, Zofóniás esetében).¹ Uwe Becker szófordulatát kölcsönvéve pedig, ha a Mal 3,5b-vel kapcsolatos „Sitz im Leben” nem is teljesen nyilvánvaló,

* Elhangzott a Magyar Hebraisztikai Társaság 2024. december 4-én tartott doktorandusz-műhelykonferenciáján.

1 KESSLER, R.: Die soziale Botschaft des Zwölfprophetenbuchs, in Uő.: *Schauen – Künden – Schreiben, Studien zur Prophetie*, Stuttgart, Verlag Katholisches, *Stuttgarter Biblische Aufsatzbände* 46, 2022, 91–110.

több mindenre utal a „Sitz in der Literatur”.² S noha a Zak 7,9–10 a régebbi próféták által hirdetett ígét, a Mal 3,5b-hez szövegszerűen is hasonló módon, a társadalomkritika összefüggésében foglalja össze, e megközelítés mégsem áll össze a tizenkét kispróféta könyvét egységesíteni igyekvő szemléleté.

Pedig a társadalmi kontextus változásai mintha egyre inkább megágyaztak volna egy ilyen kritikai hang kibontakozásának. A Kr. e. 8. századtól felvázolható társadalmi megosztottság, az elszegényedés és kiszolgáltatottság s az ezzel együtt járó adósrabszolgaság növekvő problémája nemhogy idejétmúlt lett volna, de még fokozódott is a fogságot követő időszakban (Neh 5).³ Ilyen körülmények között pedig várható lenne a szociáletikai visszasságok kritikájának erősödése, vagy épp az ilyen irányultságú korábbi hangok felerősítése. E tekintetben nem Uwe Becker vagy Christoph Levin az egyetlenek, akik szerint Ámósz könyve kritikája épphogy e korban találta meg igazi helyét és szerepét.⁴

Ámósz könyvében konkrétan szociáletikai kérdésekkel foglalkozó szakaszoknak tekinthetők az Ám 2,6–8; 3,9–12; 4,1–2; 5,7.10–12; 6,4–6; 8,4–7, míg Malakiás könyvében a IV. beszédegység érintett (Mal 2,17–3,5) a már említett Mal 3,5b-vel. Míg tehát Ámósz könyvének mindhárom fő részében megtalálható a kérdéskör feszegetése, Malakiás könyve esetében úgy tűnik, hogy épp csak mellékesen kerül megemlítésre. Szükséges ugyanakkor a téma örök voltának kiemelése is, mely így vagy úgy, de még évszázadok múltán is a prófétai érvelés eszköztárába emelte s tartotta azt.

Mielőtt a szűkebb téma részletesebb tárgyalására rátérnék, hadd emeljem ki már most a feltáruló egyezéseket és különbségeket. Először is, Ámósz és Malakiás könyveinek szociáletikájában lényegi különbség figyelhető meg a visszasságokban érintettek körét illetően, miközben fontos egyezés tapasztalható az e visszasságok leírására használt kifejezések párhuzamosságában. Másodsorban, bár a két könyvben egyaránt döntő hangsúlyt kap a szociáletikai visszasságok következtében sérült מִשְׁפָּחָה szerepe, óriási különbség mutatkozik az annak megsértése miatt okolhatóak megnevezésében.

Ámósz könyve felől közelítve

A prófétai motiváció részletezése mellett észre kell vegyük a nyomorúságot szenvedők közt számontartottak bemutatásában megfigyelhető különbséget is. A Mal 3,5b szóhasználatával (שָׂכָר, אֶלְמָנָה, יְתוֹם, גֵּר) alapvetően a klasszikus *personae miserae* csoportját idézi. Az Ámósz könyve kifejezéseihez (עָנִי, עֲנָוָה, צָדִיק, דָּל, אֶבְיֹן) társított érvelések ugyanakkor inkább azon gazdasági egzisztenciájukban veszélyeztetett rétegek nehéz-

2 BECKER, U.: Sozialkritik in Jes 1–39 und im Amos-Buch, in BAUTCH, R. J. – ECK, J. – ZAPFF, B. M. (eds.): *Isaiah and the Twelve*, Berlin – Boston, Walter de Gruyter, *Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 527, 2020, 33–53, 47.

3 KESSLER, R.: Soziale Sicherung in vorstaatlicher, staatlicher und substaatlicher Gesellschaft: Das Beispiel des antiken Israel, in UÖ.: *Studien zur Sozialgeschichte Israels*, Stuttgart, Verlag Katholisches, *Stuttgarter Biblische Aufsatzbände* 46, 2009, 104–147, 144, 147.

4 LEVIN, CH.: Das Amosbuch der Anawim, *Zeitschrift für Theologie und Kirche*, 94. évfolyam, 1997/3, 407–436.; BECKER: i. m., 44, 46.

ségeit elevenítik meg, „akiktől még mindig van mit elvenni, ha pedig már semmijük se maradt, akkor sorsuk az adósrabszolgaság”.⁵

Az ámószi kritika háttérében feltáruló gazdasági és társadalmi folyamatok jelentősen kikezdték a korábban nagycsaládi és kisbirtokrendszerbe szerveződő közösséget, melybe például a rabszolgák, napszámosok, jövevények, özvegyek és árvák is tartoztak.⁶ Érdekes tehát, hogy a változások reflexiójaként mégsem e társadalmi csoportok kerülnek Ámós ígéhirdetésének fókuszába. Az pedig, hogy Malakiás könyvében miképpen találkozunk éppen ugyanezen csoporttal, ugyancsak további magyarázatot igényel.

Azonban az Ámós által a Kr. e. 8. század közepén hirdetett kritika relevanciája annak ellenére vagy épp azzal együtt is tapintható, hogy könyvének írott és szerkesztett kezdeti formája feltételezhetően csak valamikor az északi országrész eleste után, Júdában került megalkotásra.⁷ A társadalomban tapasztalt visszaélések taglalásában újra és újra érezni az „elevenre tapintás” szándékát. A feszegetett témából kitűnik, hogy aktuális, és nem csupán általában aktuális. Nyilvánvalóan az egykori Izráelben is az volt, és valószínűleg később délen sem vesztett erejéből.

A kritika élét és súlyát ugyanakkor nem az elnyomottakra használt kifejezések adják. Igazi erejét az elit visszatetsző életvitelét részletező igék és a fennálló helyzetet visszautkröző partícipiimi formák nyújtják.

Mielőtt azonban az értelmezés irányát a visszaéléseket aktívan bemutató részletek felé fordítanánk, előtte még két olyan kifejezésről ejtsünk szót, amelyek mintegy átmenetet képeznek az elnyomottak és elnyomók között. Az egyik ilyen az Ám 2,8-ban található עֲנוּשִׁים, a másik pedig az Ám 3,9-ben lévő עֲשׂוּקִים. Pontos jelentésüket tekintve mindkét forma kétségeket vet fel, melyekre részben magyarázat lehet, hogy az עֲנוּשִׁים hapax legomenon, az עֲשׂוּקִים ezen formája pedig csak a Jób 35,9-ben található még meg. Grammatikailag ugyanakkor mindkettő lehet egy Qal pass. part. pl. masc. Az עֲנוּשׁ jelentése 'megbírságol, pénzbüntetést kiszab' (pl. Péld 17,26). Vagyis a bírságot kivetők ugyan ki nem mondva vannak csak jelen, de nyilvánvalóan az ilyen irányú aktivitásuk következménye nyomán állt be az az állapot, amely az azt elszenvedők felől nézve tényként megállapítható: nem mások ők, mint megbírságotlaltak, megbírságotlaltattak. Emellett, mint *plurale tantum*, feltételezik a kifejezés 'bírság' értelemben vett használatát. Ehhez hasonlóan feltételezhető az עֲשׂוּקִים többes számú alak elvont főnévként való használata az 'elnyomás' értelmében. Ugyanakkor ez utóbbi alak is lehet az imént említett Qal pass. part. pl. masc. (vö. Préd 4,1). Az עֲשָׂק gyök jelentése 'elnyom', 'kizsákmányol', például a fizetésektelen adóst. Aktív formája sokszor szerepel hasonló tartalmú szövegekben, magában Ámós könyvében is és azon kívül (pl. 5Móz 24,14; Ám 4,1; Zak 7,10; Mal 3,5), így később még e tekintetben külön is foglalkozunk vele.

5 KESSLER, R.: *Az ókori Izráel társadalma. Történeti bevezetés*, ford. SZABÓ Csaba, Budapest, Kálvin Kiadó, 2011, 123.

6 FENDLER, M.: Zur Sozialkritik Des Amos: Versuch Einer Wirtschafts- Und Sozialgeschichtlichen Interpretation Alttestamentlicher Texte, *Evangelische Theologie*, 33. évfolyam, 1973/1, 32–53, 33.

7 JEREMIAS, J.: *Hosea und Amos, Studien zu den Anfängen des Dodekapropheten*, Tübingen, J. C. B. Mohr, *Forschungen zum Alten Testament* 13, 1996, 52–54.

Itt most elégedjünk meg annyival, hogy passzív formájában a mások által *elnyomott* állapotra és az *elnyomottak* személyére is egyaránt utalhat.⁸

Nem vitás, hogy mindkét esetben jól érthető a kifejezni szándékozott negatív élethelyzet. Mindenesetre a passzív participiumi formák jelentésárnyalatának szem előtt tartása már azért is elgondolkodtató, mert az elkövetett visszaélések bemutatása során a verbum finitumok és verbum infinitumok mellett feltűnően sokszor találkozhatunk aktív participiummal (Ám 2,7; 3,10; 4,1; 5,7.12; 6,4.5.6; 8,4).

Az általunk vizsgált szakaszokban található igék többnyire valamilyen erőszakra utalnak, de még az olyan, e tekintetben semleges igék is, mint például a *beszélni*, *enni*, *inni*, *feküdni*, szövegösszefüggésükben ugyancsak hasonló körülményeket ismertetnek.

Ahogy az a szegények esetében láthatjuk, itt sem nevesíti egyik szakasz sem a megszólítottakat, de az aktív participiumok segítségével az általuk teremtettné negatív szituációk alapján azonosítja és jellemzi őket. Így válnak megszólíthatóvá számára és láthatóvá számunkra. Ezt feltehetően még az Ám 4,1 básáni tehenei esetében is hangsúlyozhatjuk: „Halljátok meg ezt az igét, ti, básáni tehének Samária hegyén, akik sanyargatjátok a nincsteleneket, és bántalmazátok a szegényeket, akik ezt mondjátok uraitoknak: Hozzatok még, hadd igyunk!” A básáni tehének valószínűleg egy a kortársak számára jól érthető kép kihasználása, hogy némi gúny kerüljön az életüket jó helyzetben élők, de a nincsteleneket elnyomók (הַעֲשֻׁקוֹת), a szegényeket sanyargatók (הַרְצָצוֹת) és a tobzódásaikban fennhéjázók (הַאֲמֹרֹת) megszólításába.⁹

Vagyis a participiumok használatával egy tartósan fennálló és általánosnak tekintett élethelyzet is meglevenítésre kerül, mely egyben közvetlen háttérét is adja a számos egyéb módon részletezett ítéletes cselekedeteknek.¹⁰

A kárhozottat berendezkedést, a már említett Ám 4,1 mellett, így olyan képek beszélnek el, mint a szegény porba tiprása (הַשְׁאֲפִים; Ám 2,7; 8,4), a paloták erőszakkal járó megtöltése (הַאֲזִירִים; Ám 3,10), az ítélkezés méreggá fordítása (הַהֲפָכִים; Ám 5,7), az igazsággal szembeni ellenséges bánásmód (צָרְרִי צָדִיק; Ám 5,12) és vesztegetés elfogadása (לִקְחֵי כֶּפֶר; Ám 5,12), díszes ágyon való heverés (הַשְׁכָּבִים; Ám 6,4) s közben a jószág javának elfogyasztása (וְאִכְלִים; Ám 6,4), szegyetlen dalolás (הַפְּרָטִים; Ám 6,5) és mértéktelen borivás (הַשְׂתִּים; Ám 6,6).

Már ebből az összegzésből is kitűnhet Ámós könyve kritikai álláspontjának háttére s eleven életszerűsége. Egy olyan gyakorlati állásfoglalásról van szó, melyet „csak leköveszhet” a következmények teológiai kibontása.

8 HALOT, 855, 859, 896, 897.; BDB, 778, 799.; Például Samáriában a Károli-fordítás szerint *elnyomottak* vannak, míg a RÚF 2014 szerint *elnyomás* található (Ám 3,9). Az előadásban utalás szintjén említett bibliai szakaszok idézetéhez azonban végig a RÚF 2014 fordítását használtam.

9 ANDERSEN, F. I. – FREEDMAN, D. N.: *Amos. A New Translation with Introduction and Commentary*, New York, Doubleday, *The Anchor Bible* 24A, 1989, 415–421.

10 GESENIUS, Wilhelm – KAUTZSCH, Emil – COWLEY, Arthur E. (eds.): *Gesenius' Hebrew Grammar*, New York, Oxford University Press, 1910, §116a, 355–356.; JOÜON, P. – MURAOKA, T.: *A Grammar of Biblical Hebrew*, Roma, Gregorian & Biblical Press, 2011², §121c, 380.

A visszaélések jellegét megvilágító jellegzetes ige a נט, melynek jelentése általánosságban *‘valamit térben kiterjeszteni, valamilyen irányba elmozdítani’*.¹¹ Ilyen például az, amikor valaki kinyújtja a kezét, általában ellenséges cselekedetre készen (2Móz 7,5; Jer 6,12; Zof 1,4). Ringgren összegzése szerint egy általános, sok árnyalatú szó, mely a legkülönbözőbb helyzetekben használható.¹² Megfigyelhető jellegzetességei ugyanakkor tanulsággal szolgálnak Ámósz könyvében belül betöltött szerepének megértéséhez. A kifejezés a könyvben csak az elnyomottak és az elnyomók közötti viszonyt leíró témakörben jelenik meg (Ám 2,7.8; 5,12),¹³ s csak Hifilben, ami az igerörzs kauzatív jellegéből fakadóan a cselekvést kezdeményező személyére is ráirányítja a figyelmet.¹⁴ Ennek során az Ám 2,7 leleplező állásfoglalása: „Azt kívánják, hogy a nincstelenek a föld porát szórják a fejükre, és elutasítják (נט) a szűkölködő ügyét” az Ám 5,12-ben részleteiben is megismerhető: „Tudom, hogy milyen sok a bűnösök, és vétkeitek mily nagyok: sanyargatjátok az igazat, elfogadjátok a megvesztegetést, elnyomjátok (נט) a szegényeket a kapuban.”¹⁵

Malakiás könyve felől közelítve

Ámósz könyvével ellentétben Malakiás könyvének elnyomottjai valóban a klasszikus *personae miserae* csoportját idézik. Ámósz könyvének éles kifakadásai mellett azonban a Mal 3,5b megfogalmazása kifejezetten sterilnek hat: „...sanyargatják a napszámost, az özvegyet és az árvát, akik elnyomják a jövevényt, mert nem félnek engem!” Valóban érezni egyfajta katalógusjellegét a felsorolásban. Talán már utalás szintjén való említésük is elegendő volt ahhoz, hogy e súlyos probléma mibenlétét valaki minden további részletezés nélkül értse vagy továbbgondolja. Aaron Schar megítélése szerint a Mal 3,5b esetében már számolnunk kell azzal, hogy az említettek elnyomása a közösség által ismert és elismerten törvényi normákba ütközött. Ez egyrészt a Tóra olyan írott formáját feltételezi, amely már magába foglalta a Szövetség könyvét, a Deuteronomiumot és a Szentség könyvét, másrészt számol általában vett érvényességével. Tömörségére így magyarázat lehet annak feltételezése, hogy az olvasó tudja, hogy ezek olyan bűncselekmények, amelyeket a törvény kifejezetten tilt.¹⁶

A Mal 3,5b felsorolásából az özvegy (אַלְמָנָה), az árva (יָתוֹם) és a jövevény (גֵּר) sokszor ténylegesen együtt szerepel a különböző jogi szövegekben. De például az özvegy és árva komoly szerepet kap Ézsaiásnak a társadalmi igazságossággal kapcsolatos érvelésében is (pl. Ézs 1,17.23; 10,2).

11 EGERESI László Sándor: *Bibliai héber – magyar szótár*, Budapest, Egeresi László Sándor, 2022, 446.

12 RINGGREN, H.: נָטַח, in BOTTERWECK, G. Johannes – RINGGREN, Helmer – FABRY, Heinz-Josef (eds.): *Theological Dictionary of the Old Testament*, Volume 9., Grand Rapids, Eerdmans, 1999, 381–387, 381.

13 Ámósz könyvében kifejezetten a szegények elnyomásával kapcsolatban találkozunk a נט-val, noha az Ám 2,8-ban inkább csak az asszociáció szintjén (a zálogba vett ruhákon való nyújtózás gyakorlatának kiemelésével), de feltétlen a szegények ügyének és az igazság elferdítésének témakörében.

14 JOÛON–MURAOKA: i. m., §54d, 151.

15 RINGGREN: i. m., 386.

16 SCHAR, A.: Fremdlinge und Tagelöhner in der Maleachischrift, in BENDEMANN, R. – TIWALD, M. (hrsg.): *Migrationsprozesse im ältesten Christentum*, Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer, *Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament* 218, 2018, 51–67, 52, 56.

A különböző törvényi szakaszok valóban igyekeznek gondoskodni a legelesettebbekről. Három módot is megemlíthetünk, melyekben a mindennapi életfenntartás alapszükségleteinek biztosítása a döntő: a mezgerlés joga, a föld parlagon hagyásának a gyakorlata, valamint a tized rendszere.¹⁷

Mindenesetre a társadalmi és irodalmi folyamatokat szem előtt tartva sem árt az óvatosság. Malakiás könyvének jelentős intertextualitása ellenére, a keletkezését övező miliőről, amely ugyancsak fontos eleme lenne az anyag értelmezésének, valójában alig tudunk valamit. Kessler maga is felhívja a figyelmet arra, hogy a könyv alapján rendelkezésünkre álló kevés adat miatt vigyázni kell, hogy a perzsa korszakhoz kötődő, akár kései, akár korai datálás kapcsán nehogy a körkörös érvelés hibájába essünk.¹⁸

Mindenképpen észre kell venni, hogy a Mal 3,5b-ben az özvegyek, az árvák és a jövevények természetesnek tekintett csoportosítása mellett negyedikként, sőt első helyen, a bér munkások és azok bére kerül említésre. E csoportosítás így teljesen egyedülállónak tekinthető.

A שָׂכִיר persze nem egyszer szerepel azokban a jogi szakaszokban, ahol általában az eddig ismertetett esetek védelméről vagy jogairól volt szó, de a Malakiás könyvében való jelenléte már csak a csupán e tekintetben eltérő Zak 7,10 párhuzamos helyével összevetve is fontos különbségnek tűnik.

Az 5Móz 15,18 egyértelműen az adósság és az adósrabszolgaság területén említi a kifejezést, míg az 5Móz 24,14–15 a jövevény védelmével párhuzamban tartja fontosnak megemlíteni, hogy „még aznap add ki a bérét (שָׂכָר), mielőtt lemegy a nap, mert nincstelen ő, és sóvárog utána”, de ezt a rendet igyekszik érvényesíteni a 3Móz 19,13 is.

Vagyis, ha a közöttetek „nem kellene, hogy így legyen” gondolati ív mentén a klasszikus *personae miserae* csoportjának nyomorúsága még érthető, hiszen abban befolyásolhatatlan külső tényezők is szerepet játszanak, ellenpontként megjelenik a pusztán emberi befolyások nyomán megcsorbitott szegénység képe is.

Logikusnak tűnhet ugyanakkor, hogy a שָׂכִיר fő helyre emelése valóban lényegi elem lehet a szakasz társadalmi kontextusát tekintve. Aaron Schart a Mal 3,5b konstruktus szerkezetére (שָׂכִיר-שָׂכִיר) külön is felhívja a figyelmet, melyben fontos hangsúlyt vél felfedezni, nem zárva ki ugyanakkor a dittográfia lehetőségét sem.¹⁹ Az egyaránt a שָׂכִיר 'felbérelni' gyökből eredeztethető két kifejezés jelentése, bár közel állnak egymáshoz, eltérő. A שָׂכִיר azt a bér munkást, vagy napszámost jelöli, akinek már nem volt földje, és akivel rövid vagy hosszú távú szerződést kötöttek. Szabad emberként megkülönböztethető a rabszolga státusától, még akkor is, ha ugyanazt a munkát végezte. A שָׂכִיר ugyanakkor épp az ilyen munkáért kapott fizetséget és bért jelöli.²⁰

Szó szerint tehát nem a munkás személye, hanem a bére kerül nyomás alá. Schart szerint tehát ezzel a szöveg a már említett „még aznap add ki a bérét, mielőtt lemegy a

17 GOWAN, D. E.: Wealth and Poverty in the Old Testament: The Case of the Widow, the Orphan, and the Sojourner Interpretation, *Interpretation*, Volume 41, 1987/4, 341–353, 345–346.

18 KESSLER, R.: *Maleachi*, Freiburg im Breisgau, Verlag Herder, *Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament*, 2011, 74–76.

19 SCHAT: i. m., 55.

20 HALOT, 1327, 1330, 1331.

nap, mert nincstelen ő, és sóvárog utána” gondolat fontosságát hangsúlyozza. Feltételezi, hogy az összetett gazdasági folyamatok nyomán könnyen előfordulhatott, hogy a munkavégzők a munkáltatónak még nem állt rendelkezésre a munkás bére, hiszen annak eredményét még valamilyen módon realizálnia kellett. Így aztán általános lehetett a késedelmes fizetés gyakorlata. A bérek visszatartásának valós problémája mellett ugyanakkor Christian Frevel érvelésével ért egyet, amikor a Mal 3,5b szóösszetételében a bérelnyomást, vagyis a bérek alacsonyan tartásának problémáját látja.²¹

Eddig konkrétan még nem esett szó a Mal 3,5b mondszerkesztéséről és a benne használt igei alakokról, de ezen a ponton, közelebbről megnézve őket, további fontos megállapításra juthatunk.

Először is észre kell vennünk, hogy bár az elesetteként és elnyomottakként felsoroltak csoportja teljesen más Ámós könyve és Malakiás könyve esetében, s egészen más keretezésben is közelítenek hozzájuk, mégis a velük való bánásmód leírása mindkét esetben ugyanúgy és ugyanazokkal az igékkel volt visszaadható. A Mal 3,5b esetében ez az Ámós könyvében is hasonló kontextusban feltűnő és ott már említett קשע és הטנ. Az előbbi sokszor anyagi, gazdasági értelemben vett elnyomásra, míg az utóbbi számtalanszor a jog és igazság elferdítésére utal.

Ebben az esetben is hasonló logikát követ a participiumi forma használata, s így itt is igaz, amit már Ámós könyve adott szakaszai esetében elmondtunk. Ugyan nincsenek nevesítve sem az elnyomottak, sem az elnyomók, de az aktív participiumok segítségével az általuk teremtett negatív szituációk alapján azonosítja és jellemzi az utóbbiakat. Így és ennyiben válnak megszólíthatóvá és láthatóvá számunkra.

A masszoréta szöveg ugyanakkor, a két participiummal, eltérő csoportosításban tagolja a szakaszt, mint amit mi eddig a שְׁכִיר, az אֶלְמָנָה, a יְתוֹם és a גֵּר összefüggéseinek tárgyalása kapcsán követtünk. Ha az וְבָעֲשָׂקִי constructusos forma nem csak a שְׁכִיר-שְׁכִיר-*ra*, hanem az אֶלְמָנָה-*ra* és a יְתוֹם-*ra* is kiterjed, ahogyan az valószínű is, akkor az עֲשָׂק a bér munkást, az özvegyet és az árvát kapcsolja össze, míg a נֹטָה külön vezet fel a jövevényt.

Ennek oka talán magyarázható a רָגָה kifejezés jelentéséből és használatából. A szó azokra utal, aki törzsüket, családjukat és lakhelyüket valami miatt elhagyva másutt keresnek lakozást és menedéket, ám eközben jogaikat számos területen korlátozzák.²² Így aztán számukra alapvetően legélesebben a הטנ által leírt fenyegetettség a legpusztítóbb kitettséget mutatja meg. Ennek következtében a két ige negatív következményeit a legszélsőségesebb típusok szerint széthúzva egy végletesen szétfeszített összképet tud megjeleníteni. Egyik oldalon az így-úgy egzisztenciálisan kisemmizettek az קשע közvetítette összképpel, másik oldalon pedig a jog igazsága számára is menthetetlenek.

21 FREVEL, CH.: Prekäre Arbeitsverhältnisse Lohn und Lohnverzug im Alten Testament, in SÖDING, T. – WICK, P. (hrsg.): *Würde und Last der Arbeit Beiträge zur neutestamentlichen Sozialethik*, Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer, *Beiträge zur Wissenschaft vom Alten und Neuen Testament* 209, 2017, 57–71, 60, 64.; SCHAT: i. m., 55–56.

22 HALOT, 201.

Szociáletikai visszasságok és a gondolati struktúra

Ami élesen terítékre kerül, az a rosszak boldogulásának visszásnak tetsző kérdése, de legfőképpen az Isten igazságosságának megkérdőjeleződése. Minderről a Mal 2,17 így tudósít bennünket: „Fárasztjátok beszédekkel az Urat. Ezt kérdezitek: Mivel fárasztjuk? – Azzal, hogy ezt mondjátok: Minden gonosztevőt jónak tart az Úr, kedvét leli bennük! Vagy amikor ezt kérdezitek: Hol van az igazságos Isten?”

A „Hol van az igazságos Isten?” (אֵיךְ הַמִּשְׁפָּט) kitélt olvasva jelentős logikai fordulatot érzékelhetünk Ámós könyvének érveléséhez képest.

Az Ámós könyve struktúráján belül központi pozíciót betöltő 5. rész negatív szemlélete a pozitív töltetű szavak irányát is visszajára fordítja. Ez mutatkozik meg a szociális visszaélések értékelésében fontos szerepet kapó מִשְׁפָּט esetében is. „Mert méreggá teszitek a törvényt (מִשְׁפָּט), és az igazságot (צֶדֶקָה) földre tiporjátok” – olvashatjuk az Ám 5,7-ben. Ámós esetében az igazság kérdőjelessége az elnyomást elkövetők cselekedetei révén kerül előtérbe, melynek a prófétai üzenet szerint következménye az isteni számonkérés és ítélet. Az elit által követett irány így már végzetét is magában hordozza.

Noha Malakiás könyvének IV. vitabeszédében (Mal 2,17–3,5) is a מִשְׁפָּט a kritika tárgya és alapja, de immár az Istennek szegezett kérdés formájában. A „fárasztó” kérdés háttérében is nyilván a jók és a rosszak, az igazak és a gonoszok közötti különbségtétel eleven kérdésköre húzódik meg, mint például az imént említett Ám 5,7, vagy az Ám 5,12–14 esetében, ám milyen hatalmas ellentét figyelhető meg a két érvelés előjele között.

A Mal 2,17-ben tehát Isten az, akit a מִשְׁפָּט kapcsán számonkérnek. Igazán konttrasztos kép keletkezik tehát mind az isteni, mind az emberi pozíciót illetőleg, ha együtt látjuk a két könyvben tetten érhető érvelés „szóvá tett” rendszerét. Miközben a Samáriában uralkodó zűrzavaros állapotok kapcsán elénk táruló kép kétséget nem tűrően az emberi oldal felelősségét feszegeti (pl. Ám 3,10), addig a Mal 2,17-nek a vitapartnerek állítását idéző szakasza épp az Isten felé fordulva teszi ugyanezt: „Minden gonosztevőt jónak tart az Úr, kedvét leli bennük!” (כָּל-עֲשֵׂה רָע טוֹב בְּעֵינֵי יְהוָה וּבָהֶם הוּא חָפֵץ).

Az utóbbiban tehát egyértelműen Isten igazságossága és döntési pozíciója kérdőjeleződik meg, mégpedig az ember szemében. Érvelésükben az Isten az, aki a visszajára fordítja az értékrendet, mert úgy tűnik, a rossz is elfogadható és a gonosztevő is jó, amikor elkerüli őket az ítélet. A „Hol van az igazságos Isten?” kérdésfeltevése tulajdonképpen vád, egy emberi ítélet Isten létét és istenségét illetően.

A társadalomkritika hangján megszólaló Mal 3,5b éppen abban a tekintetben számít fontos és szükséges eszköznek, hogy amikor az isteni válasz e felfordult perspektívát a feje tetejéről ismét a talpára állítja, rávilágítson a felvetés és az emberi igazságtalanság tarthatatlanságára. Amikor Isten szuverén döntési pozíciójával feléjük lép s jelenti meg magát számukra, ítélete nyomán mindenki számára feltárul az Istent nem félők sora és sorsa. Mindezt a Mal 3,5a a következőképpen foglalja össze: „Eljövök majd, és ítéletet tartok fölöttetek” (וְקִרְבְּתִי אֵלֵיכֶם לְמִשְׁפָּט).

Befejezés

Az okok felmutatása mellett tehát a szociáletikai visszasságok kritikai látása és látatása a célját is megtalálja. Mindkét esetben elmondható, hogy ebben határozottnan az üzenet meghirdetése felé mutatnak. Mégpedig az isteni ítélet kihirdetésének megágyazva. Ebben az értelemben tehát témánkhoz szervesen kapcsolódik az ítélet irányába kitekintő konklúzió is. Logikai felépítményük zárókövét ugyanis egyaránt itt találhatjuk meg.

Vagyis a szociáletikai visszasságoknak az érvrendszerbe való beemelése egyaránt az üzenet megfogalmazása felé tartó gondolati struktúra alapját s így a logikai építmény lényegi elemeit képezi. Az pedig különösen izgalmas, hogy bár feladatuk az elmondani kívánt üzenet alátámasztása, ezt olyan hatásosan teszik, hogy sokszor a reflektorfényt is magukra vonják az alapvetően lényegesebbnek tekintendő üzenetről.

ABSZTRAKT

Ámósz és Malakiás könyvének társadalomkritikája

A Zak 7,7–10 a próféták által hirdetett ígét a társadalomkritika jegyében foglalja össze. E megközelítés azonban mégsem válik a Kispróféták könyvét egységesítő szemléletté, pedig a társadalmi kontextus változásai megágyazhattak volna egy ilyen kritikai hang kibontakozásának.

Miközben Ámósz könyvének mindhárom nagy egységében megtalálható a kérdéskör feszegetése, addig Malakiás könyve esetében mintha csak mellékesen kerülne említésre. Ugyancsak feltűnő a nyomorúságot szenvedők között megfigyelhető különbség is. Míg a Mal 3,5b a *personae miserae* csoportját idézi, addig Ámósz könyve inkább a gazdasági egzisztenciájukban veszélyeztetett rétegek nehézségeit eleveníti meg. Fontos egyezés tapasztalható ugyanakkor a visszaélések leírására használt kifejezések párhuzamosságában. S bár mindkét könyvben döntő hangsúlyt kap a מִשְׁפָּט szerepe, óriási különbség mutatkozik a megsértése miatt okolhatóak megnevezésében. Míg a Samáriában uralkodó zűrzavaros állapotok kapcsán Ámósz könyvéből élénk táruló kép az emberi oldal felelősségét feszegeti, addig a Mal 2,17 kérdése inkább az isteni felelősséget feltételezi.

Mindazonáltal a szociáletikai visszaéléseknek a prófétai érvelésbe való beemelése mindkét könyv esetében a gondolati struktúra alapját s lényegi elemét képezi. Az így létrehozott logikai építmény célja pedig az isteni ítélet üzenetének kibontása.

Kulcsszavak: *Ámósz könyve, Malakiás könyve, társadalomkritika, igazságosság, a prófétai érvelés felépítése*

ABSTRACT

Social Criticism in the Books of Amos and Malachi

Zech 7:7-10 summarises the word proclaimed by the prophets in the context of social criticism. However, this approach does not lead to a unified view of the Twelve Minor Prophets. While the theme is present in all three major sections of the book of Amos, it seems to be mentioned only incidentally in the book of Malachi. Yet changes in the social context would have been conducive to the development of such a critical voice.

In addition to the detail of the prophetic motivation, we should also note the difference in the oppressed. While Mal 3:5b basically evokes the group of *personae miserae*, the book of Amos is more concerned with the hardships of those social strata whose economic survival is threatened. There is, however, an important similarity in the parallelism of the terms used to describe the abuses. And although both books emphasise the role of the violated עֲשֵׂה, there is a huge difference in naming who is to blame for the violation. While the picture of the disorder in Samaria is one of human responsibility, Mal 2:17 questions God's authority.

Finally, the incorporation of socio-ethical abuses into the prophetic argument is a fundamental and essential element of the thought structure of both books. The logical structure thus created is designed to unfold the message of divine judgement.

Keywords: Book of Amos, Book of Malachi, social criticism, justice, structure of prophetic argumentation